

Sovet ideoloji rejimi dönməndə klassik poetik ənənələrin davamı

Şərqiyə Məmmədli

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: maarifci_qadinlar@mail.ru

Annotasiya. Məqalədə sovet siyasi-ideoloji rejimi dönməndə klassik poetik ənənələrin yaşadılması elmi-nəzəri təhlil obyektinə çevrilmişdir. Burada Almas İldırım, Əhməd Cavad, Hüseyn Cavid, Səməd Mənsur və başqa sənətkarların bədii yaradıcılıq axtarışları bəhs olunan mövzu fonunda dəyərləndirilmişdir. Araşdırma zamanı müqayisəli, analoji təhlillərə yer verilmiş, bu isə məsələnin fərqli aspektlərini əks etdirməyə şərait yaratmışdır.

Qeyd olunmuşdur ki, sovet siyasi rejimi dönməndə ədəbiyyatın hakimiyyətin nəzarəti altına keçməsi, ədəbiyyat və mədəniyyət üzərində ideoloji yönümlü basqılara şərait yaratmış, siyasi-ictimai sferada azad fikirliliyin təqib olunması ədəbiyyata, o cümlədən poeziyaya da sirayət etmişdir. Həmçinin mövcud şəraitdə əsrin əvvəllərindən başlayaraq inkişaf etməkdə olan milli dəyərlərin yaşadılması uğrunda aparılan mücadilələr böyük müqavimətlərlə müşayiət olunmuşdur.

Təhlil və tədqiq prosesində mövzu ilə bağlı bir sıra mühüm qaynaqlara istinad edilmişdir.

Açar sözlər: Azərbaycan poeziyası, sovet ideologiyası, poetik ənənə, novatorluq, üslub

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 14.09.2021; qəbul edilib – 24.09.2021

Continuation of the classical poetic traditions during the Soviet ideological regime

Shergiye Mammadli

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: maarifci_qadinlar@mail.ru

Abstract. In the article the problem of maintaining the classical poetic traditions during the Soviet ideological regime has been scientifically-theoretically researched. In the article searching the artistic creativity of masters such as Almas Ildirim, Ahmed Javad, Huseyn Javid, Samad Mansur and others have been evaluated in terms of problem under consideration. During the study comparative and analogical analysis has been sufficiently analyzed and it allowed them to reflect different aspects of the problem.

It is noted that supervising the literature by government enabled the ideological pressures on literature and culture and the persecution of free thought also spread to literature and poetry in the political and social sphere. The preservation of national values in the current conditions that have developed since the beginning of the century was accompanied by great resistance.

In the process of analysis and research a number of important sources were attributed.

Keywords: Azerbaijani poetry, Soviet ideology, poetic tradition, innovation, style

Article history: received – 14.09.2021; accepted – 24.09.2021

Giriş / Introduction

Sovet siyasi rejimi dönəmində klassik poetik ənənələrin yaşadılması istiqamətində atılan addımlar ciddi müqavimətlə müşayiət olunmaqdadır. Əlbəttə, poeziyanın əski nəslinin təmsilçiləri ənənədən uzaqlaşmağa qarşı çıxır, “yeni şeirin manifesti”ni qəbul etmək istəmirdilər. Proletar ədəbiyyatının təmsilçiləri isə bir qədər fərqli mövqedən çıxış edirdilər. Rusiyada nəşr olunmuş “Ensiklopedik ədəbiyyat lüğəti”ndə doğru qeyd olunduğu kimi, sovet hakimiyyəti-

nin ilk dövrlərində Azərbaycan şairləri “klassik ədəbi formaları yeni məzmunu uyğunlaşdırmağa çalışırdılar” [13, s.26]. Ədəbi prosesdə davam edən bu qarşıdurma ideologiyadan qaynaqlanır, mövcud hakimiyyətin ədəbi-kulturoloji manifestini şərtləndirirdi. Bununla yanaşı, “vulqar sosiologizmin təsirinə uyulması”, “klassiklərin yaradıcılıq və dünyagörüşünün təhrif edilməsi” [1, s.25] ədəbi ənənənin yaşadılmasında müəyyən çətinliklərlə müşayiət olunurdu.

Əsas hissə / Main Part

Sovet siyasi rejimi dönəmində klassik poetik ənənələrin yaşadılması istiqamətində dövrün əksər şairləri bu və ya digər şəkildə fəaliyyət göstərirdilər. Almas İldırım, Əhməd Cavad, Hüseyn Cavid, Əli Nəzmi, Səməd Mənsur, Mikayıl Müşfiq, Səməd Vurğun, Mirvarid Dildəzi və digər şairlər əslində yaradıcılıqlarının məzmunu və mahiyyəti etibarilə ənənəyə bağlı sənətkarlar idi. Onların əsərlərində Azərbaycan şifahi və yazılı ədəbiyyatının ən yaxşı ənənələri bu və ya digər şəkildə bədii təzahürünü tapırdı.

Səməd Mənsurun 1919-cu ildə qələmə aldığı, lakin hansı səbəbdənsə yalnız 1926-cı ildə dərc olunmuş “Həpsi rəngdir” şeiri klassik ədəbi ənənəyə söykənərək yazılan təkrarsız bədii örnəklərdən biri kimi Azərbaycan poeziyası tarixində özünəməxsus yer tutur. Pessimizm, ümitsizlik, kədər ovqatına bürünmüş “Həpsi rəngdir” şeiri həmçinin bədii simvollarla yüklənmiş orijinal sənət nümunəsi kimi diqqəti çəkir. Şair romantik üslubda qələmə aldığı şeirdə dünyanın faniliyi haqqında fəlsəfi düşüncələrini yüksək poetik dillə əks etdirir.

*Uyma, ey dil, xəlqində yoxdur sədaqət, rəngdir,
Məscidi-meyxanə rəng, eyşü-ibadət rəngdir.
Meyü, riya, məşuqə gəş, hüsnü-nəcahət rəngdir,
Rəngidir hər dürlü matəm, hər məsərrət
rəngdir,
Anla, ey əbnayi-xilqət, cümlə xilqət rəngdir.*
[15, s.35]

Onu da xatırlatmağa ehtiyac vardır ki, Səməd Mənsurun yaradıcılıq irsində “poetik-fəl-

səfi dərkətmə, rənglərin simvolikası ilə yanaşı, həyata, cəmiyyətə satirik, ironik və yumoristik baxış əsas yerlərdən birini tutur. Onun satirası Sabir satirası ilə yalnız səsləşmir, həm də bu satirik ənənəni yeni dövr və zaman çərçivəsində novatorcasına inkişaf etdirir” [7, s.4]. Şairin poeziyası dövrün proletar ədəbiyyatının ümumi ruhu ilə kəskin ziddiyyət təşkil etdiyindən sərt tənqidlərə məruz qalmışdır. Bu isə ədibin bəhs olunan şeirinin və bütövlükdə yaradıcılığının uzun müddət diqqətdən kənarda qalmasına, repressiya olunmuş sənətkarlarla eyni müstəvidə dəyərləndirilməsinə gətirib çıxarmışdır.

Filologiya elmləri doktoru, professor Nazif Ələkbərlinin (Qəhrəmanlı) qənaətinə, Səməd Mənsurun zamanı keçmiş, şablonlaşmış “dəyərlərə qarşı üsyanı “Rəngdir” şeirində çox parlaq şəkildə əksini tapmışdır” [6, s.19]. Doğrudan da, şeirin ruhu bütövlükdə bu ovqata köklənmişdir.

*Qıl təsəvvür bir daha şairlərin xülyasını,
Aşiqi zərin başında seyr qıl sevdasını,
Qəbri aç, göstər ona Şirinini, Leylasını,
Bir ayılsın da, düşünsün gördüyü rəyasını,
Bax – deyər – həqqi bütün eşqi məhəbbət
rəngdir.* [15, s.35]

Qeyd edək ki, araşdırıcı Abbas Çingiz Səməd Mənsurun “Həpsi rəngdir” şeirinin Molla Pənah Vəqifin məşhur “Görmədim” müxəmməsindən təsirlənərək yazıldığını iddia edir [3]. Şübhəsiz ki, burada tədqiqatçı daha çox hər iki əsərin eyni pessimist, kədərli ovqatı əks etdir-

məsini əsas götürərək bu qənaətə gəlmişdir. Professor Nasif Ələkbərli yazır: “Rəngdir” şeirini təkcə “Görmədim” müxəmməsi ilə deyil, klassik poeziyamızın bir sıra nümunələri ilə müqayisə etmək mümkündür. Fikrimizcə, Molla Vəli Vidadinin “Şikayətnamə”, A.Bakıxanovun “Təbriz əhlinə xitab”, M.Ə.Sabirin “Etdi bu fələk hər kəsə bir tövr yamanlıq” və s. şeirlərlə “Rəngdir”i birləşdirən cəhətlər həyata, dünya gedisinə, zamana tənqidi-fəlsəfi münasibətin yaxınlığıdır” [6, s.18].

Lakin “Həpsi rəngdir” şeiri dərc olunan dövrdən bir çox tənqidlərə məruz qalmışdır. Belə ki, tənqidçi Mustafa Quliyev şeiri kəskin şəkildə tənqid etmiş, əsərin mahiyyətini anlamadığından yanlış müstəvidə dəyərləndirmişdir. Onun fikrincə, “şair təskinliyi sərxoşluqda arayır və ömrünü şəraba bağlayaraq həyat yolunu şərəfsizcəsinə başa vurur” [12, s.42].

Səməd Mənsurun bu dövr yaradıcılığında satirik poeziya nümunələri də xüsusi yer tutur. Şairin satiraları dil-üslub baxımından M.Ə.Sabir ənənələrinin özünəməxsus səpkidə yaşadılması baxımından maraq doğurur. Bəzi tədqiqatlarda doğru qeyd olunduğu kimi, “M.Ə.Sabirin tipi ifşa etmək, səciyyələndirmək metodu S.Mənsurun satirik şeirlərində bəzi həyatı cizgilər kəsb etmişdir” [8, s.21]. Şairin sovet hakimiyyəti illərində bir-birinin ardınca qələmə aldığı “Ya Şeyx”, “Çarşablı qadınlar”, “Yaşasın”, “Cavan həkimlərimizə”, “O nədir?”, “Yaz fəsl” və digər şeirləri bu baxımdan səciyyəvidir. Şairin satirik şeirlərində “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin ənənələri özünəməxsus şəkildə davam etdirilmişdir. Şübhəsiz ki, dövrün ədəbiyyatında özünü aşkar şəkildə büruzə verən hakim ideologiyanın təsiri Səməd Mənsurun yaradıcılığında da duyulmaqdadır. Lakin bütövlükdə onun satirik şeirləri sosial mündəricəsi, formasənətkarlıq xüsusiyyətləri ilə seçilir.

*Çarşab gözüni örtüdü, görünməz sənə dünya,
At çarşabı, qorxma, səni şeytan yeməz əsla,
Sən də yaşa insan kimi, rəng -məngi də tulla,
Görsün səni, təhsil eləsin şanlı qadınlar,
Çarşabsız, ədəbli, oxumuş, canlı qadınlar.*
[15, s.96]

“Çarşablı qadınlar” adlı bu satirik şeirdə şair qadınları təhsildən, elmdən, bütövlükdə ictimai fəaliyyətdən ayıran mühiti tənqid etmiş, könhə ehkamlardan xilas olmağın yollarını göstərmişdir. Şairin qənaətinə, qadınların azad, xoşbəxt, fəravan olmadığı cəmiyyətdə inkişaf mümkün deyildir.

Səməd Mənsurun xalq şeiri üslubunda qələmə aldığı “O nədir?” şeirində ciddi problemlər qaldırılmışdır.

*Sənə cavab budur söz soran aşiq:
İmlamızdır, sözü vardır, özü yox.
Mən yazıram anlaşıma müvafiq,
Şairlərdir, özü vardır, sözü yox. [15, s.90]*

Şeirinin sonrakı bəndlərində şair dövrün ictimai məsələlərinə diqqət yetirir, cəmiyyəti narahat edən problemləri sadalayaraq özünəməxsus tərzdə rejimin mahiyyətini aşkarlayır.

*Klublardır, ayda qırx gün bağlanır,
Qulluqçusu bir həftədə yağlanır.
“Kommunxoz”dur, qapısında ağlanır,
Kənd bankıdır, yoxdan başqa sözü yox.*
[15, s. 90]

Səməd Mənsurun “İki aşığın dəyişməsi” əsəri də xalq şeiri üslubunda qələmə alınmış dəyərli poetik nümunələrdəndir.

Qoca aşiq:

*O nədir ki, surətləri soldurur?
O nədir ki, cibişdanı doldurur?
O nədir ki, toyuqları güldürür?
Buna cavab verən aşiq var olsun.*

Cavab:

*O ÇEKAdır surətləri soldurur,
O rüşvətdir cibişdanı doldurur.
Təriflərdir toyuqları güldürür,
Söz soran aşığa Allah yar olsun.*
[15, s.86-87]

Səməd Mənsurun əsərlərinin bir qismini “Həpsi rəngdir” adı altında ayrıca nəşr etdirən yazıçı Anar kitaba yazdığı “Dünyanı “rəng” bilən şair” adlı ön sözdə onunla satirik əsərləri ilə

bağlı düşüncələrini aşağıdakı kimi ifadə etmişdir: “Səməd Mənsurun satirası Sabir və “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin ənənələrini yeni dövrdə və yeni şəraitdə davam etdirir. Sabir ötən zamanların eybəcərliklərinə və bu gülüşün mənəvi və maddi cəzasını çəkmişdisə, Səməd Mənsur yeni sovet quruluşunu, xüsusilə bu quruluşun Azərbaycandakı əməllərini satira atəşinə tutur, müstəmləkə olmaq dərini, sümürülmək bəlasını qələmə alır və həmin bu yeni cəmiyyətin cəzasına məruz qalır. Tale Səməd Mənsura “qıymadı”, erkən əcəl onu 37-ci il faciəsindən neçə il qabaq apardı. Ondan məhbəslə, sürgünlə, gülləylə hayıf çıxma bilmədilər. Quruluş onu başqa bir cəzaya məhkum etdi – unudulmuş” [14, s.3]. Doğru mülahizələrdir, lakin qeyd olunmalıdır ki, sovet siyasi rejiminin bütün cidd-cəhdlərinə baxmayaraq, Səməd Mənsurun adı və əsərləri unudulmamışdır. Əksinə, şairin ədəbi irsi müxtəlif formalarda yaşadılmış, günümüze qədər gəlib çıxmışdır. Hətta onun nəşr olunmayan bir sıra yazıları da mühafizə olunmuşdur ki, bunlar əsas etibarilə satiralardan ibarətdir.

Bütövlükdə, Səməd Mənsurun sovet siyasi rejimi dönəmində qələmə aldığı satiraları ciddi yaradıcılıq axtarışlarının məhsuludur. Bu əsərlər yalnız şairin yaradıcılığında deyil, ümumən 20-30-cu illər poeziyasında önəmli yerlərdən birini tutur. Satirik poeziyaya, tənqidi düşüncəyə biganə münasibət bəsləyən, bu səpkili əsərlərin yaranmasının qarşısını almağa çalışan sovet siyasi rejiminin ciddi nəzarətinə, sərt senzura təhdidlərinə baxmayaraq, Səməd Mənsur yaradıcılığını uğurla davam etdirmiş, dövrün ümumi ahəngi və proletar ədəbiyyatının prinsipləri ilə uyuşmayan dəyərli nümunələr ərsəyə gətirmişdir. Ədibin əsərlərində rejim nümayəndələrinin cəsarətlə tənqid olunması onun böyük mənəvi ucalıq və ideal sahibi olduğunu şərtləndirir.

Yaradıcılığının ilk mərhələsi Azərbaycan, Dağıstan və Türkmənistanda keçən Almas İldırımın xalq ədəbiyyatından qaynaqlanan poeziyası milli şeir ənənələrinin yaşadılması, inkişaf etdirilməsi, yeni poetik çalarlarla zənginləşdirilməsi baxımından səciyyəvidir. “Ədəbiyyatın və sənətin kütləvi şəkildə proletarlaşmaya doğru getdiyi bir zamanda A.İldırımın şeirlərində xal-

qın rus əsarətindən qurtulması ideyası bəzən açıq, bəzən də yurd sevgisi, həsrət, təbiətə saf məhəbbət şəklində geniş yer tuturdu” [5, s.287].

Almas İldırımın sovet siyasi rejimi dönəmində yazdığı əsərlər onun yaradıcılığının özünəməxsus, bənzərsiz cəhətlərini əks etdirməkdədir. Müəllifin daha çox təbiət mövzusunda qələmə aldığı “Dağlar”, “Dağlara vida”, “A dağlar”, “O mənimdir əzəldən”, “Qafqaz dağlarına”, “Birləşən iki nəhr” və digər şeirlərinin başlıca özəlliyi bu əsərlərin dərin sosial məzmun ifadə etməsi, vətənpərvərlik ruhundan qaynaqlanmasıdır.

*Çəkilmis qəlbinə əskidən min dag,
Titrəyir eşqini anan hər dodaq,
Yayılır şikəstə səsləri dag-dag,
Nə söylər bu qərib dillər, a dağlar?* [9, s.17]

Almas İldırımın “Birləşən iki nəhr” adlı şeirində qovuşan Kür və Araz çayları timsalında imperialist güclərin əlilə ikiyə parçalanmış Azərbaycan taleyi diqqət mərkəzinə çəkilir. Şair obrazlı şəkildə bu faciənin canlı, gerçək mənzərəsini yaratmağa çalışır. Lakin bəhs olunan faciənin bədii təqdimində müəllif düşüncələrini bu mövzuda qələmə alınan bir çox şeirlərdə olduğu kimi, publisistik tərzdə əks etdirmir, əksinə, bədii simvollara müraciət edir.

*Buluşduqları torpaq yerdə cənnətin eşi,
Biri qəlbimdəki qan, biri gözümün yaşı...*
[10, s.147]

Lakin bəhs olunan şeir faciəvi bir mövzuda qələmə alınsa da, müəllif qətiyyətlə ümitsizliyə, inamsızlığa, pessimizmə qapılmır və öz poetik düşüncələrini nikbin ovqatla tamamlayır:

*Biri mənə dogma yurd, biri girdiyim qucaq,
Biri mənim, biri də... O da mənim olacaq!*
[10, s.147]

Almas İldırımın sovet siyasi rejimi dönəmində yazdığı bütün əsərlərdə bu və ya buna bənzər çalarlar hakimdir. “Nə üçün?” adlı şeirində təqib və təzyiqlərdən bezən şairin artıq dogma vətəninə yaşamağın mümkün olmadığına dair pessimist düşüncələri əks olunmuşdur.

*Mən artıq nə yazım yurduma dair,
Düsmən zəhər saçır, dostlar gizlədir.
Bilməm öz yurdunu sevən bir sair
Nə üçün bir cani kimi izlədir? [9, s.26]*

Şairin ənənəvi mövzuda qələmə aldığı “Durnalar” rədifli şeirində ictimai motiv sərgilənir. Məlum olduğu kimi, Azərbaycan poeziyasında durnalara həsr olunmuş çox sayda poetik örnəklər mövcuddur. Bunların içərisində M.P.Vaqif, M.V.Vidadi, Q.Zakir və digər şairlərin yazmış olduğu poetik örnəklər daha çox diqqəti çəkir. A.İldırımın qələmə aldığı şeir isə sələflərinin əsərlərindən ictimai məzmun dərinliyi ilə seçilir. Burada əsas motiv vətənin azadlığı, abadlığı, xalqın firavanlığı ilə bağlı şairin istək və arzuları üzərində qurulmuşdur.

*Arzum budur kəsilsin göz yaşınız,
Hər bələdan uzaq olsun başınız,
Çiçəklənsin torpagınız, daşınız,
Toxunmasın sizə düşmən, durnalar. [9, s.28]*

Almas İldırımın “Hindistanda fırtına” adlı iri həcmli şeirində Böyük Britaniyanın Hindistandakı müstəmləkəçilik siyasəti pislənir, hind xalqının milli azadlıq hərəkatı, hüriyyət arzuları, müstəqil dövlətçilik idealları tərənnüm olunur. Şübhəsiz ki, şair hind xalqının azadlıq mübarizəsi fonunda dolayısı ilə Azərbaycanın rus sovet müstəmləkəçiliyinə işarə edir, öz xalqının azadlığı, müstəqilliyi ilə bağlı düşüncələrini dilə gətirirdi.

*Fürsət ikən yığ şələni, basını al, qaç,
O köləlik zəncirini Hindistandan aç!
Yoxsa ölüm aman verməz, yıxar taxtını,
Bax onsuz da ugursuzluq sarmış baxtını.
Yan, ey məlun Britaniya, qırıl, tökül, yan.
Hind qurtulur,
Yarın olur.
Azad Hindistan. [9, s.35]*

Almas İldırımın “Qərbə”, “Parisə xitab”, “Şen çağlar”, “Şərqə”, “Müstəmləkə olmuş Şərqə” və digər şeirləri bəşəri mövzuda qələmə alınmışdır. Müəllif Qərb ölkələrinin imperialist siyasətini pisləmiş, məzlum xalqların azadlıq və hüriyyət arzularını ifadə etmişdir.

*O krallar, o kinli cəlladlar
Hökm edən farsda, Çində, hər yerdə.
Qopuyor ölkələrdə fəryadlar,
Nərdə vicdan, ədalətin nərdə? [9, s.36]*

Müəllifin “Müstəmləkə olan Şərqə” şeirində Hindistandan Afrikaya qədər əsarət ömrü yaşayan Şərq dünyasının ağır müstəmləkə həyatının canlı bədii mənzərəsi yaradılmışdır. Şair Şərqə müraciətlə onun şanlı keçmişindən, böyük tarixi şəxsiyyətlər yetirməsindən, mədəniyyət beşiyi olmasından bəhs edir və belə qüdrət sahibi olmuş ölkələrin əsarətlə barışmayacağını bildirir.

*Silkin, ta qırılsın dəmir qəfəsin,
Sərvətin işlətsin “haqq” dəyən səsin,
Zalim düşmənləri yaxsın nəfəsin,
Qaldır yüksəklərə yolunu Sərqin!*

*Ey parçalanmış Sərq, ey gözəl ana,
Bənzə dənizlərdə qopan tufana,
Aciz yox, cəsur əl, hayqır düşməna,
Əzməsin inləyən əlini Sərqin! [9, s.42]*

Almas İldırımın yaradıcılığının ciddi araşdırıcılarından olan Maarif Teymur şairin dövrün ədəbi prosesində tutduğu mövqeyi, habelə, Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad, Cəfər Cabbarlı kimi görkəmli ədiblərlə əlaqələrini səciyyələndirərək yazır: “Bu sənətkarlar içərisində gənc Almasın ruhunu ən çox oxşayan və ona yaxın olanı Əhməd Cavad idi. Ə.Cavadın incə ruhu, həssas qəlbi, alicənab davranışı gənc şairin diqqətini daha çox cəlb edirdi. Elə buna görə də özündə şairlik yanğısı hiss etdiyi gündən Ə.Cavadı özünə ustad bilmişdi. Əslində o illərdə təkcə A.İldırım deyil, bütün milliyyətçi Azərbaycan gəncliyi “Göy göl” müəllifinə heyran idi” [18].

Məlum olduğu kimi, Almas İldırım sovet siyasi rejiminin təqiblərinə dözmədiyindən ölkəni tərk etməyə məcbur olmuş, əvvəlcə İrana, ordan isə Türkiyəyə gedərək mühacir həyatı yaşamışdır. Onun mühacirətdə yazdığı əsərlər bədii sənətkarlıq baxımından ciddi təkamül keçdiyini şərtləndirir. Yazmış olduğu əsərlərlə “yalnız Azərbaycan ədəbiyyatında deyil, bütün türk xalqları ədəbiyyatında dərin iz buraxmış” [11, c.458] Almas İldırımın yaradıcılığı bütövlükdə

dövrün poeziyasını bəşəri dəyərlərlə zənginləşdirmişdir.

Şairin “Əlvida, Bakı” şeiri onun Türkünə sənəti fonunda qələmə alınmışdır. Şair burada doğma şəhərdən ayrılışı, vətən həsrəti ilə bağlı düşüncələrini ifadə etmişdir.

*Əlvida, ey müşfiq ana, əlvida...
Bu anda qəlbimdə nə dərin qəm var,
İçimdə bir sızı, gözümdə nəm var,
Əlvida, ey müşfiq ana, əlvida...*

*Səndə keçib getdi iyirmi dörd yaşı, m,
Bir zaman bələdən çıxmadı başım,
Sən oldun həmdənim, dərdli yoldaşım,
Laylalar söylədin mənə, əlvida... [9, s.44]*

Vətən həsrətilə bağlı bu motiv sonralar şairi heç bir zaman tərk etməmiş, əksinə, onun yaradıcılığının başlıca motivinə çevrilmişdir.

Müəllifin M.Y.Lermontovdan iqtibas etdiyi “Buludlar” şeiri də qəriblik, sürgünlük, həsrət duyğuları ilə zəngindir. Vətəndən ayrı keçən günlər, sürgün həyatının çətinlikləri şairi riqqətə gətirmiş, poetik düşüncələrini ifadə etmək üçün forma axtarışlarına sövq etmişdir.

*Ey lacivərd göylərin əbədi yolçuları,
Mirvarid zəncir kimi üfüqlər aşarsınız.
Sizdəmi mənim kimi dogma, əziz vətəndən
Qovuldunuz, onunçün cənuba qoşarsınız?*

*Kimdir qovan sizləri, taleyi, ya qərarımı?
Və ya gizli bir həsrət, açıq bir qərzəmi var?
Yoxsa bu geniş göylər gəzməyə sizə darmı?
Genəmi axşamlarda şeytanların bəzmi var?
[9, s.70]*

“Buludlar” rədifli şeirdən aşkar görüldüyü kimi, şair vətənsizliklə, yurdsuzluqla barışa bilmir, həyatının kədərli anlarını yüksək poetik formada əks etdirməyə çalışır. Qeyd edək ki, Almas İldırım ustad bildiyi “müəllimləri A.Şaiq və Ə.Cavadla ünsiyyətdə olmuş, gənc yaşında onların təsirini duymuşdur. Xüsusilə, istiqlal şairi Ə.Cavadın yaradıcılığı və şəxsiyyəti A.İldırımın milli düşüncəsinin formalaşmasına çox güclü təsir göstərmişdir” [2, s.12].

Şübhəsiz ki, sovet dönməndə klassik ədəbi ənənənin yaşadılması “Azərbaycana qarşı yeridilən haqsız siyasətə, ədavətə və düşmənçiliyə qarşı hayqırış kimi səslənən” [17, s.22] Almas İldırımın poeziyası ilə məhdudlaşmır, dövrün bir çox digər sənətkarlarının əsərlərində də bunun fərqli örnəklərinə təsadüf olunur.

Sovet siyasi rejimi dönməndə Azərbaycan poeziyasında klassik ənənələrin yaşadılması və inkişaf etdirilməsində Əlağa Vahidin xidmətləri də diqqəti çəkir. Şairin istər lirik, istərsə də satirik üslubda qələmə aldığı əsərləri bu baxımdan səciyyəvi poetik örnəklər kimi maraq doğurur. Yaradıcılığa gənc yaşlarından başlamış, ilk əsərlərini sovet dönməndən öncə yayınlamış şair sonrakı illərdə də ədəbi-bədii axtarışlarını uğurla davam etdirmişdir.

Əlağa Vahid M.Füzulinin yaradıcılığından ciddi şəkildə təsirlənmiş, divan şeiri ənənələrini özünəməxsus şəkildə inkişaf etdirmiş, yaşatmış, yeni poetik dəyərlərlə zənginləşdirmişdir. Müəllifin şeirlərinin birində:

*Bu fəxrdir mənə, Vahid ki, xalq şairiyəm,
Böyük Füzulilərin xaki-payinin biriyəm.
[19, s.340]*

– deməsi təsadüfi deyildir. Bununla şair bir sənətkar kimi, M.Füzuli məktəbinə bağlılığını əks etdirmək məramı izləmişdir. Başqa bir şeirində isə şair özünü M.P.Vaqifin davamçılarından hesab edərək klassik ənənəyə sədaqətini bildirmişdir:

*Şairim! İncə söz ustadı bizim!
Böyük Vaqiflərin övladı bizim! [19, s.343]*

Əlağa Vahidin “Tofiq Fikrətə bənzətmə” şeiri adından da görüldüyü kimi, Türkiyə ədəbinin yaradıcılığından təsirlənərək qələmə alınmışdır:

*Bir yerdə ki, hala ucalırkən bəşəriyyət,
Vəhşiliyi pamal eləyirkən mədəniyyət.
Saçmış şafəqin gün kimi dünyalara ürfən,
Zəhmətdən uzaqlaşmadadır aləmi-insan.
...Məktəb – deyər hər kimsədə bir zövq
nüməyan,
Sənət – deyər hər kimsədə bir çöhrəyi-xəndan.
[19, s.338]*

Şairin “Sür dərəyə”, “Dəllalların hiyləsi”, “Acı gülüşlər”, “Dövrən bizim oldu”, “Hürriyyət-nisvan”, “Qoçu”, “Şeyxə bir imdad”, “Təxmis-məzhəkə” və bir çox digər şeirləri satirik üslubda yazılmışdır. Bu əsərlərdə M.Ə.Sabir ənənələrini uğurla davam etdirən müəllif yaşadığı dövrün ictimai-siyasi mənzərəsini yarada bilmişdir. Folklor ənənələri əsasında yazılan “Sür dərəyə” şeiri mövzu və üslub baxımından özünəməxsus yaradıcılıq örnəyi kimi dövrün satirik poeziyasında xüsusi yer tutur.

*Bu gün asayişinə baxsan əgər İranın,
Eylə bir iş tapa bilməzsən ola biqanun.
Çünki hökmü o məkanda yeriyir molların
Bir nəfər molla böyükdür neçə min həmsəriyə,
Ağa ki, əmr elədi: sür dərəyə, sür dərəyə!*
[19, s.395]

Əlağa Vahidin “Hürriyyəti-nisvan” şeirində qadın azadlığı probleminə toxunulmuşdur. Dövrün ən çox müzakirə obyektinə çevrilən bu məsələ şairin qələmində satirik səpkidə canlandırılmışdır.

*Hər yerdə qadın zəhmətinin həqqi kətdəkdir,
Sınmaz dəyənək, arvad üçün şanlı bəzəkdir.
Düz söz də desə, baxma, işi məkrü-kələkdir,
Yar baş gözünü, eylə onu qanına qəltan,
Qan bir kərə, söz müxtəsər: arvad deyil
insan! [19, s.403]*

Əlağa Vahidin bu dövr yaradıcılığında diqqəti cəkən poetik örnəklərdən biri “Sabirə” adlanır. Böyük satirik M.Ə.Sabirə müraciətlə yazılan bu şeirdə müəllif onun vətən və millət yolunda gördüyü işləri bədii bir dillə ümumiləşdirmişdir.

*Sabir! Ey möhtərəm böyük şair!
Şeirdə, nəzm, nəsrə də mahir.
Yazdığın dahiyənə məzhəkələr,
Göstərir xalq içində möcüzələr.
Bəllidir mənə hər kəsə hünərin,
Oxunur hər bir ölkədə əsərin. [19, s.340]*

Bu illərdə ilk kitabını nəşr etdirən Mirvarid Dilbazinin bir-birinin ardınca qələmə aldığı poetik örnəklər klassik ədəbi ənənəyə bağlılığın

dəyərli örnəkləri kimi diqqəti cəkir. Müəllifin “İlk bahar” (1937) kitabına daxil edilmiş “Qarabağ”, “Nərgiz”, “Gürcüstan”, “Quba”, “Xatirələr” və digər şeirləri bu baxımdan səciyyəvidir. Düzdür, bəhs olunan şeirlərdə müəyyən konyuktura çalarları duyulur, lakin bütövlükdə onların ruhunda və məzmununda ədəbi ənənədən süzülüb gələn poetik dəyərlərin izləri özünü görünür. Bu baxımdan “Qarabağ” şeiri səciyyəvi poetik örnək kimi zəngin material verir.

*Sular fırtınadan çalxanan kibi,
Üsyankar illər də çalxandı getdi.
Bir ovuc heçliyin əlində o gün
Ellərin ürəyi hey yandı getdi,
İllər ağır keçdi, illər lal keçdi
İllərin başından qılıqal keçdi. [4, s.16]*

Qarabağın şanlı tarixini, gözəl, füsunkar təbiətini təsvir və tərənnüm edən müəllif daha sonra Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qurucularını yaxın tarixdə yaşanan faciələrin səbəbkarı kimi suçlayır. Şübhəsiz ki, Mirvarid Dilbazinin hadisələrə bu mövqedən yanaşması sovet siyasi rejiminin ideoloji mahiyyətindən qaynaqlanırdı və gənc müəllif bir çox digər həmkarları kimi yeni proletar ədəbiyyatının təmsilçiləri sırasında yer alırdı. Lakin yazılarındakı bəlli konyuktura çalarları bədiiiliyin və obrazlılığın bütün təzahürlərini gizləyə bilmirdi.

Mirvarid Dilbazinin təbiət mövzusunda yazdığı “Nərgiz” şeiri dil və üslubu, ritmi və poetik ahəngi ilə seçilməkdədir. Yeddi hecalı şeir tərzində yazılmış bu əsərdə şair bir çiçəyin – nərgizin timsalında təbiətin ilahi gözəlliyini tərənnüm etmişdir.

*Günəş, sevdalı günəş
Oxşardı saçlarını;
Dolaşıb qayıdarkən
Atlas yamaclarını. [4, s.5]*

Şairin “Gürcüstan” şeiri də sadə, səmimi bir dillə qələmə alınmış, iki xalq arasında yaşı tarixlərə söykənən dostluq münasibətlərinin poetik şəkildə ifadə olunduğu örnəklərdəndir.

*Qatar uçub gedir, hey dayanmadan;
Bu uzun yolçuluq mənə can verir.*

*Səhər salamını bizə Gürcüstan,
Şadlıqla döyünən könüldən verir. [4, s.30]*

Mirvarid Dilbazinin “Quba” adlı şeiri yuxarıda bəhs olunan “Qarabağ” əsəri kimi eyni poetik ovqatdan yoğrulmuşdur.

*Dağlar ətəyində tutmuşsan qərar,
Zümrüdə boyanmış yamacların var;
Almalı bağların, məğrur dağların,
Hər halı xoş olan gözəl çağların
Bənzəməz büsbütün o hala, Quba!
Vaxtilə düşdüyin məlala, Quba! [4, s.36]*

Şeirdə müəllif Qubanın keçmişi ilə bugününü müqayisə edir, yeni qurulan sovet cəmiyyətinin təsiri ilə onun abadlaşdığını, ağ günlərə çıxdığını vurğulayır. Beləliklə, şeirdə bir tərəfdən təbiətin füsunkar bir parçası olan Qubanın gözəlliyi vəsf olunur, digər tərəfdən köhnə dünya ilə yeni dünya ideoloji müstəvidə qarşı-qarşıya qoyulur.

Mirvarid Dilbazinin “Xatirələr” adlı şeiri də müəllifin digər əsərləri kimi eyni poetik əhvali-ruhiyyəni əks etdirir:

*Coşqun axan sular tək,
İllər də axdı getdi;
Ağır illər dünyada
Nələr buraxdı getdi.*

*O gündən bir-birini,
Dostlar heç anmadılar;
Döyüşlərdə yatanlar,
Artıq oyanmadılar. [4, s.37]*

Ömrün arxada qalan illərinin kədərli səhifələrini canlandıran şair dolayısı ilə mənsub olduğu xalqın qovuşduğu “xoşbəxt” həyatı müqayisəli zəmində tərənnüm edir. Onu da qeyd edək ki, oxşar motivlərə dövrün əksər qələm sahiblərinin yaradıcılığında təsadüf olunur.

Nəticə / Conclusion

Təhlillərdən göründüyü kimi, sovet siyasi rejimi dönməndə ədəbiyyatın hakimiyyətin nəzarəti altına keçməsi, ədəbiyyat və mədəniyyət üzərində ideoloji yönümlü basqılara şərait yaratmışdır. Bu dövrdə siyasi-ictimai sferada azad fikirliliyin təqib olunması ədəbiyyata, o

cümlədən poeziyaya da sirayət etmişdir. Şübhəsiz ki, belə bir mühitdə əsrin əvvəllərindən başlayaraq inkişaf etməkdə olan milli dəyərlərin yaşadılması uğrunda aparılan mücadilələr böyük müqavimətlərlə müşayiət olunmuşdur.

Ədəbiyyat / References

1. Abbasov Abdulla. Mətbuat və ədəbiyyat (1920-1930-cu illər). Bakı: ADU nəşri, 1986.
2. Bəşirova Elnarə. Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatında milli istiqlal mövzusu, Filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı: AMEA-nın Ədəbiyyat İnstitutu, 2002.
3. Çingiz Abbas. Səməd Mənsur. “Novruz” qəzeti, 15 oktyabr 1991.
4. Dilbazi Mirvarid. İlk bahar. Bakı: Azərənəşr, 1937.
5. Əhmədli Bədirxan. Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı: təşəkkülü, problemləri, şəxsiyyətləri. Bakı: “Elm və təhsil”, 2017.
6. Ələkbərli Nazif. Bir ömrün rəngləri: Səməd Mənsurun həyat və yaradıcılıq səhifələri. Bakı: “Elm”, 2000.
7. Əsgərova Yadigar. Səməd Mənsur: həyatı və yaradıcılığı. Bakı: Azərbaycan Milli Kitabxanası, 2019.
8. Əzizov Vahid. Sabir satiralarında müasirlik. Filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı: AMEA-nın Ədəbiyyat İnstitutu, 2005.

9. İldırım Almas. Seçilmiş əsərləri. Bakı: "Öndər", 2004.
10. İldırım Almas. Boğulmayan bir səs. Bakı: "Avrasiya press", 2007.
11. Гулиев Гасан. Азербайджанская литература. Баку: "Элм и тахсил", 2010.
12. Кулиев М. Октябрь и тюрская литература. Баку: Изд-во АзГНИИ, 1930.
13. Литературный энциклопедический словарь. Под редакцией. В.М.Кожевникова, П.А.Николаева. Москва: "Советская энциклопедия", 1987.
14. Mənsur Səməd. Həpsi rəngdir, Tərtib edəni və ön sözün müəllifi Anar. Bakı: "Nicat", 1993.
15. Mənsur Səməd. Seçilmiş əsərləri. Bakı: "Şərq-Qərb", 2006.
16. Mirəhmədov Əziz. Azərbaycan ədəbiyyatına dair tədqiqlər (XIX-XX əsrlər). Bakı: "Maarif", 1983.
17. Sultanlı Vəqif. Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı. Bakı: Şirvan nəşr, 1998.
18. Teymur Maarif. Almas İldırımın qəmli həyat dastanı. "525-ci qəzet", 2 aprel 2015.
19. Vahid Əlağa. Seçilmiş əsərləri. Bakı: "Lider", 2005.

Продолжение классической поэтической традиции при советском идеологическом режиме

Шаргия Мамедли

Доктор философии по филологии

Институт литературы им. Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: maarifci_qadinlar@mail.ru

Резюме. Объектом статьи является научно-теоретический анализ сохранения классической поэтической традиции при советском политико-идеологическом режиме. Данная проблема оценена на фоне художественных творческих поисков Алмаза Илдырыма, Ахмеда Джавада, Гусейна Джавида, Самеда Мансура и других. При исследовании достаточно места отведено сравнительному и аналогичному анализу, а это способствовало отражению различительных аспектов проблемы. Было отмечено, что при советском политическом режиме литература находилась под контролем власти, в условиях идеологического гнёта на литературу и культуру, подавления свободомыслия в политико-общественной сфере, что сказалось и на литературе, в том числе и поэзии. Сложившаяся обстановка с начала века сопровождалась сопротивлением борьбе за сохранение и развитие национальных ценностей. В процессе анализа и исследования использовались значимые источники по данной теме.

Ключевые слова: азербайджанская поэзия, советская идеология, поэтическая традиция, новаторство, стиль